

I. J. HUSAR

THE GERMAN WRITERS OF THE XVIII CENTURY
AND SHAKESPEARE

S u m m a r y

The important role W. Shakespeare played in the development of the German literature of the XVIII century is discussed in the article. J. E. Schlegel was the first to point out the necessity of a careful study and creative assimilation of Shakespeare's works.

G. E. Lessing followed this way and chose the great English playwright as his adviser on his «Theorie des Realismus». Shakespeare was also a guiding star for the writers of the «Sturm und Drang» period though they could not comprehend him in all his greatness. J. G. Herder was the first to do so, although even this writer was not quite free from a one-sided comprehension of Shakespeare's works, which told on his translations from Shakespeare.

The greatness of Shakespeare at large was well understood by J. W. Goethe. Goethe's conception of realism is inconceivable without Shakespeare whom he called the «star of the highest height».

К. О. ШАХОВА

ШЕКСПІР У ТВОРЧОСТІ
ШАНДОРА ПЕТЕФІ

Зацікавлення драматургією Шекспіра почалося в Угорщині з перших десятиріч XIX ст. Це була епоха формування національної свідомості угорців, п'ятому національної культури, створення видатних художніх творів в галузі поезії і драматургії. У 1837 р. в Будапешті відкрився перший угорський театр. Ця значна подія у культурному житті країни знаменувала собою переможне завершення боротьби за національну сцену, яка точилася майже півтора сторіччя. В 40-х роках в Угорщині, як і в усій Європі, виникла революційна ситуація, яка сприяла зростанню значення театру в громадському житті. Крайні письменники країни вважали за своє першочергове завдання створення п'єс для угорської сцени. Одночасно вони зверталися до значних творів світової драматургії, насамперед до великої спадщини Шекспіра. Переклади і постановки п'єс Шекспіра — це школа реалістичного, народного мистецтва, яку у 40-х роках проходять угорські драматурги і актори. Невипадково три найбільші письменники цього часу Верешмарті, Арань і Петефі створюють переклади творів Шекспіра.

Шандор Петефі знайомиться з драматургією Шекспіра ще школярем. У 1838 р. він читає його твори у німецьких перекладах і часто відвідує вистави німецької трупи, яка грала у Шелмеці, де він вчився.

У лютому 1839 р. Петефі кинув навчання і пішки подався у Пешт, де певний час був так званим «латерна-буб» при акторах Національного театру, тобто з ліхтарем у руці супроводжував їх додому по вибоїстих темних нічних вулицях, а іноді навіть грав у масовках. З цього часу театр цілком полонив юного Петефі.

Шекспірівські образи владно увійшли у свідомість юного поета. Він мріє стати актором і зіграти ролі у п'єсах улюбленого автора. Угорський письменник Мор Йокаї, друг юності Петефі, у своїх мемуарах згадував: «Його мрією була сцена, а Шекспір був його ідеалом».

До 1837 р. навіть у Пешті, столиці Угорщини, не було національного театру. Австрійські володарі країни дозволяли лише діяльність мандрівних труп, які грали у провінції. Актором однієї з таких труп і

¹ Hatvany Lajos. Igy élt Petőfi, т. IV, Budapest, Akadémiai kiadó, 1955—1957, стор. 149.

став Петефі у 1841 р. Три місяці мандрував він з акторами, аж поки трупа не прогоріла.

Восени 1842 р. юнак робить другу спробу стати жертвою Мельпомени, про це він пише у листі до друга: «...в Фехерварі мене прийняли у славу трупу директора Йозефа Сабо. Я вступив до неї з радістю, бо на мене чекало поприще, заради якого я живу і дихаю...»²

Навесні 1843 р. Петефі з колегами-акторами прибув у Кечкемет. Молодий поет писав звідти у листі до поета Йозефа Байзи, редактора журналу «Атенеум», в якому з'явилися перші вірші, підписані ім'ям Шандора Петефі: «Як актор я хоч і мало, та все ж таки розвиваюся; я вже мав щастя захопити увагу публіки і кілька разів викликати у неї оплески — цього для актора-початківця достатньо. 23 числа цього місяця буде мій бенефіс, після великої боротьби я домігся, щоб це був «Король Лір». Я граю роль блязюна³. Цю єдину шекспірівську роль Петефі одержав з великими труднощами. Його акторська доля складалася нещасливо. Але він мріяв про героїчні драми, про великі, сповнені пристрастей характери і чудово знав творчість свого улюбленого драматурга. Його знайомий Карой Кертбени, що перший переклав вірші поета німецькою мовою, згадував: «Він (Петефі) часто впадав у шекспіроманію, тоді він відкладав всі справи і читав угорською мовою цілі монологи з Шекспіра у власних або чужих перекладах»⁴. Образи поезії Шекспіра стали для Петефі органічною частиною його власного образного світосприймання. Він був людиною шекспірівських пристрастей і розмаху, і тому для нього було легко і природно мислити категоріями і масштабами Шекспіра, Байрона, Шеллі, а не Ламартина або Бека.

У 1844 р. Петефі познайомився з відомим угорським актором Габором Егреші. Ширшу дружбу з Егреші поет проніс через всі наступні роки свого короткого життя. Він часто бував у сім'ї актора. Присягнув йому і його дочці Етельці вірші. Друзі мали спільне захоплення — творчість Вільяма Шекспіра. Син актора Акош Егреші розповідав у своїх спогадах: «Майже кожного дня вони поверталися до своєї улюбленої теми і говорили про Шекспіра або якийсь з його персонажів, роль якого саме готував батько»⁵. Шкаво, що навіть у вірші до Етельці Егреші Петефі порівнює дочку свого друга з дівочими постаттями саме Шекспіра, а не якогось іншого автора⁶.

Після того, як Петефі переїхав до Пешту, де він став помічником редактора журналу «Діватлар», він друкує у цьому виданні короткі театральні рецензії. Відомо, що він написав 8 листопада 1844 р. рецензію на «Коріолан» у перекладі Доброшії і Егреші після прем'єри вистави. Стаття не збереглася. Але в кожному виданні творів Петефі ми знаходимо іншу статтю, відому під назвою «Національний театр» (20. II 1847 р.)⁷. Вона написана під враженням від вистави «Річард III» у Національному театрі, де головну роль виконував Габор Егреші. В цій статті Петефі називає Шекспіра найбільшим поетом, підкреслює його реалізм і багатогранність: «Нема порива пристрастей, нема характеру, який він не втілює би, і такими фарбами, які не втраять своєї свіжості і не поблякнуть ніколи». В статті бринить молоде захоплення величчю Шекспіра: «Шекспірі! Якби це ім'я перетворилося на гору —

вона була б вище за Гімалаї; якби перетворилося це ім'я на море — було б воно глибше і ширше, ніж Атлантичний океан; якби перетворилося це ім'я на зорю — засяла б вона світліше за сонце». Але Петефі-рецензент не обмежується лише захоплено-романтичними порівняннями і епітетами, він дає глибокий серйозний аналіз образу Річарда III і акторського виконання цієї ролі. Про Річарда він пише: «Його мета — влада, і для нього байдуже, який той шлях, що веде до неї, він бачить лише мету і йде до неї так життерадісно, так весело, начебто крокує не по трупах, а по запашних квітах. Ця веселість, ця життерадісність, цей гумор страшніші, ніж нахмурені брови, палаючі очі, скрегіт зубів». Одна сцена п'єси здається Петефі чудовою: «Кращої і сміливішої не знайдеш й у самого Шекспіра; інший взявся б писати таку сцену лише у пориві відчаю або безумства; тільки завдяки безмежній, всемогутній силі Шекспіра це стало можливим. Я маю на увазі сцену біля труни у першій дії». Сила пристрастей і психологічна глибина, реалістична правдивість (навіть зовні неймовірних ситуацій) — всі ці якості, притаманні драматургії Шекспіра, постійно приваблювали Петефі як актора і поета.

Те, що Петефі не лише вивчав, а й вчив твори Шекспіра як актор, зробило його знання творчості англійського драматурга особливо повним і глибоким. В творах Петефі, ліричних і епічних, на протязі всієї його поетичної діяльності ми знаходимо багато образів, які перегукуються з образами тієї чи іншої п'єси Шекспіра. Відповідні текстологічні порівняння були проведені угорськими літературознавцями, зокрема Яношем Хорватом у його великій праці про Петефі⁸. Хорват прийшов до висновку, що вплив на поезію Петефі таких творів Шекспіра, як «Ромео і Джульєтта», «Отелло», «Гамлет», «Річард III», «Тимон Афіньський», особливо відчужується у творах раннього періоду (кінець 1844 р. — травень 1846 р.). Це дійсно так. Але виходячи з своєї невірної концепції, що Петефі і в поезії був актором, тобто не стільки розкривав власні думки і почуття, скільки грав різні, іноді суперечливі ролі, Хорват вважає цей період творчості поета часом, коли він у житті і поезії уявляв себе з персонажами Шекспіра. На нашу думку, справа в іншому. Поету в цей час було лише 22 роки, і хоча для нього етап літературного навчання закінчився дуже скоро і він знайшов власні теми і свій стиль, впливи таких могутніх індивідуальностей, як Шекспір або Байрон, ще помітні в його поетичному доробку 1844—1845 рр. Тим більше, що саме ці художники були йому творчо найближчими. У ліричному циклі «Кипарисові віти», у циклі коротких філософських віршів «Хмарни», віршах «Божевільний», «Лист до Антала Вараді», «Мої сни», «Сон», «Світ і я», «Зимова ніч», поємі «Шалго» або романі «Мотузка ката» можна знайти певні мотиви, образи, настрої, які нагадують нам шекспірівські. Убивця говорить про кохання вдові забитого («Шалго»); закоханий юнак не хоче повірити в смерть своєї милої, закликає її прокинутися, піднятися з ложа смерті, на якому вона лежить прекрасна, як лебідь на світанку, як білий сніг на пелюстках троянди («Кипарисові віти»); божевільний в'є розпечений бич з сонячних променів, щоб відшмагати світ, де панує порок і зло, де кращі друзі лють нишком отруту в твою воду, де жінки зрадливі і розпутні, де гине від голоду мудрець і розкошує вбивця і розбійник («Божевільний»); людина, щастя якої вкрали багаті і підступні, віддає помсті всі сили своєї душі і розуму («Мотузка ката»). Такі приклади можна було б продовжити. Річард III і Ромео, Лір і Гамлет, Тимон і Яго безумовно стояли перед

² Шандор Петефі. Собрание сочинений. Будапешт, Изд-во Корвина, 1963, т. III, стр. 280.

³ Там же.

⁴ Nagy Lajos. Jgy élt Petőfi, т. III, стор. 138.

⁵ Там же.

⁶ Шандор Петефі. Собрание сочинений, т. I, стр. 411.

⁷ Шандор Петефі. Собрание сочинений, т. III, стр. 169—175.

⁸ Horváth János. Petőfi Sándor. Budapest, Pallas kiadás, 1922.

очима Петефі, коли він створював всі ці твори. Але головним у ліриці 1844—1846-х років були зовсім не ремінісценції з Шекспіра, а власний гіркий і болісний досвід поета.

Соціальні спостереження Петефі, які він чудово виразив у віршах «Угорщина», «Угорський дворянин», «Солдат» та інших, викликали в ньому ненависть до феодальної Угорщини, країни безправ'я і голоду. Саме в цей час проти поета виступив у критиці цілий загін борзонистів, які звинувачували його у плебейській низькості і мужицькій грубості. На початку 1845 р. раптово померла юна Етелька Чапо, в яку був ніжно закоханий Шандор. Ця смерть його глибоко вразила своєю жорстокістю і безглуздістю, золотоволосій Етельці було лише 15 років. Інше кохання поета — до дочки багатого дворянина Берти Меднянські — теж закінчилося нещасливо. Пихатий батько відмовив бідному віршувальнику від дому. Ненависть і гнів, розчарування і образи породили загальний похмурий настрій циклу віршів «Хмари» і творів, що безпосередньо до цього циклу примикають. Найважливіше в усіх цих творах не формальні запозичення, а надзвичайна, воїстину шекспірівська сила почуттів, з якою молодий автор створює своє, оригінальне, впливає у старі міхи молоде вино.

Наприкінці 1847 р. Петефі задумує велику працю — переклад всіх творів Шекспіра угорською мовою. Це мало бути перше в Угорщині повне видання драматургії великого англійця, зроблене на високому художньому рівні. Петефі підходив до завдання з серйозним почуттям відповідальності. Він розуміє, що подолати це завдання здатні лише справжні майстри літератури, знавці рідної мови. Над перекладами збираються працювати, крім нього, Михайл Верешмарті і Янош Арань. Цікаво, що Петефі був, очевидно, не тільки одним з перекладачів, але й організатором всієї справи. Зберігся складений ним список п'єс Шекспіра⁹, який дає нам можливість уявити собі, як він планував майбутню роботу над перекладом. У списку червоними хрестиками помічені ті п'єси, які мав перекласти Верешмарті, чорними — Петефі. Поруч з назвами творів зазначена кількість друкованих аркушів в кожному з них. В листі до Яноша Араня від 10 лютого 1848 р. Петефі пише: «Крім «Коріолана» я обов'язково зроблю переклад «Ромео», «Отелло», «Річарда III», «Тімона Афіньського», «Цимбеліна», а можливо й «Генріха IV» і «Зимової казки», і п'єта свого старшого друга, як іде у нього робота над «Віндзорськими жартівницями» і «Королем Джоном»¹⁰. Верешмарті посилено працював над трагедією «Король Лір» і збирався перекласти «Макбета», «Гамлета», «Дванадцяту ніч», «Сон літньої ночі» та ін.

Петефі був дуже сумлінним, навіть педантичним у виконанні того, що він планував або обіцяв зробити. Після того як він домовився з Верешмарті про обсяг роботи кожного з них, він зразу ж взявся за переклад трагедії «Коріолан». 2 січня 1848 р. у листі до Яноша Араня він вже може повідомити друга і співробітника, що закінчує I акт¹¹. А на початку березня весь переклад було завершено, вже 27 лютого в журналі «Елеткепек» з'явився уривок з V акту трагедії.

В угорському літературознавстві не раз ставилося питання, чому саме з «Коріолана» Петефі розпочав свою роботу. Це питання виникло насамперед тому, що цю п'єсу довгий час вважали суто антидемократичною, спрямованою проти народолюбства, а образ головного героя — втіленням аристократичних уподобань Шекспіра. Як же сталося, що

⁹ Petőfi Sándor. Összes művei, т. V. Budapest, Akadémiai kiadó 1956, стор. 179—180.

¹⁰ Ш. Петефі. Собрание сочинений, т. III, стр. 340.

¹¹ Там же.

Петефі, демократ і республіканець, напередодні буржуазно-демократичної революції, до якої він ідейно готував угорський народ всією своєю творчістю, вирішив познайомити читачів Угорщини з найменш прогресивним твором англійського драматурга?

Коли взяти до уваги, як продумано і старанно опрацював Петефі план майбутніх перекладів, вибір п'єси не міг бути випадковим. Про те, що поет вважав «Коріолана» одним з найкращих творів Шекспіра по зображенню характерів, свідчить його стаття «Національний театр», яка вже згадувалась вище. Чи є в усіх цих фактах якийсь протиріччя? Нам здається, що ніякого протиріччя немає. Справа в тому, що Петефі прочитав п'єсу інакше, ніж більшість дослідників творчості Шекспіра. Побачив в ній те, чого довгий час в ній не хотіли бачити. Треба думати, що не лише майстерно виписаний характер головного героя твору, а насамперед конфлікт між народом і аристократичною верхівкою римського суспільства, змальований у трагедії, «напрощуд тонке і всебічне зображення діалектики суспільних відносин» (як характеризує цю п'єсу радянський дослідник Анкет)¹² привернули до п'єси увагу Петефі.

У 80-х роках кілька дослідників старанно вивчали переклад «Коріолана», зроблений Петефі. Вони прийшли до висновку, що Петефі користувався не лише з англійського оригіналу, але і з перекладу на німецьку мову Шлегеля. Це можна було припустити навіть без докладного текстологічного аналізу. Петефі вільно володів німецькою і французькою мовами, про це, зокрема, свідчать його листи, написані цими мовами, не говорячи вже про численні прозові переклади (кілька популярних того часу романів), які він зробив у 1844 р., здебільшого з французької. Щодо англійської мови, то Петефі старанно вивчав її у 1847—1849 рр., про що є численні свідчення його друзів і знайомих. Але до цього часу він слабо знав англійську мову і читав твори Байрона, Шеллі, Матіссона спочатку у німецьких перекладах. Серед книжок його власної бібліотеки ми знаходимо багато англійських авторів, та здебільшого німецькою мовою.

У спогадах Леваї¹³ наведений такий епізод, який мав трапитись навесні 1848 р. Перекладач Бернса Леваї звернувся до Петефі англійською мовою. Поет відповів, що розуміє англійську мову, як курка абетку. Як же він зміг так чудово перекласти «Коріолана», зацікавив Леваї. Петефі пояснив: «Я читав п'єсу разом з дочкою Лемутона, професора університету, дівчинка пояснювала мені темні місця. Якщо я навіть і не все розумів, то все відчував, так з'явився мій переклад». На це Леваї зауважив, що читав німецький віршований переклад «Коріолана», зроблений Шлегелем, і прозаїчний — Ешенбурга, але переклад Петефі найкращий.

Якщо навіть автор спогадів перебільшує і неточно передає форму розмови, в її змісті є цілком імовірні моменти. Вивчаючи англійську мову самостійно, Петефі, звичайно, погано розумів усну мову. Щодо читання Шекспіра в оригіналі, то є багато свідчень друзів поета, що у кімнаті поета на вулиці Хатвань, де він жив з дружиною взимку 1847—1848 рр., можна було завжди побачити розкритий том Шекспіра в англійському виданні.

Таким чином, дуже легко уявити собі, що Петефі, взявши за основу оригінал, обов'язково використав у своїй роботі над «Коріоланом» відомі йому німецькі переклади, які були до того ж у його власній бібліотеці.

¹² А. Анкет. Творчество Шекспира. М., 1963, стр. 520—531.

¹³ Hatvany Lajos. Igy élt Petőfi, т. IV, стор. 19.

Дослідники 80-х років знайшли у «Коріолані» Петефі більш як 100 приблизно або певірно перекладених місць, пропусків і друкарських помилок. Пізніше професор Дюла Гарасті на основі цих спостережень, прийшов до висновку, що переклад Петефі треба ґрунтовно переробити, а інший критик Адольф Хаваш твердив, що переклад Петефі не відповідає вимогам навіть свого часу. Лайош Хатвань дуже переконливо оцінює цю професорську педантську критику як спробу вторгнення суцільної, вихолощеної «науки» у незрозумілу і неприступну для неї область поезії¹⁴.

Цей відомий дослідник життя і творчості Петефі вважає, що своїм перекладом «Коріолана» поет створив стиль угорського літературного перекладу, вперше дав акторам шекспірівський текст, який невимусовно і красиво звучав угорською мовою. За думкою Хатваня, навіть найґрубіші описки Петефі ближчі до Шекспіра, ніж всі відкоректовані і сто разів перевірені тексти перекладів, зроблених перекладачами-ремісниками, як Карой Сас, Жигмонд Ач або Йозеф Леваї¹⁵.

Якщо ширше глянути на це питання, то мова тут йдеться, по суті, про те, яким повинен бути по-справжньому художній переклад. Чи достатньо лише володіти мовою оригіналу і з буквальною точністю перекласти його слова, речення, вирази іншою мовою. Чи беручись за переклад великого твору, треба самому бути великим митцем, який не лише розуміє, але і глибоко відчуває цей твір, уміє проінтуйся його духом, вжитися у його форму і здатний рідною мовою художньо відтворити задум, ідеї, образи, красу оригіналу. У наші дні ця проблема вирішена в головних своїх рисах і теоретично і практично. Радянська школа перекладу налічує у своєму активі сотні блискучих досягнень і серед них не останнє місце посідають переклади творів Вільяма Шекспіра і поезій Шандора Петефі. Петефі перекладали в нашій країні Тихонов, Мартинів, Маршак, Інбер, Пастернак, Первомайський та інші. Жоден з них не є фахівцем в галузі угорської мови, та найголовніше, що кожен з них чудовий майстер поезії і кожний любить Петефі. Силою свого мистецтва ці талановиті і ушлявлені поети розкрили для радянських читачів красу поезії великого угорського революціонера демократа, завоювали йому величезну нову аудиторію. Так колись і Петефі, в душі якого жила поезія Шекспіра, подарував її угорцям.

Після «Коріолана» Петефі починає працювати над перекладом «Ромео і Джульєтта». Лишився тільки невеличкий уривок 1-ї сцени 1 акту. Революція 15 березня 1848 р., одним з керівників якої був Петефі, обірвала роботу поета над перекладом трагедії. Та до драматургічного методу Шекспіра Петефі звертається і в буремні часи революції і національно-визвольної війни. В останні місяці свого життя, влітку 1849 р., він починає працювати над народною трагедією на матеріалі історичного минулого Угорщини, а саме — події 1678—1685 рр. В цей час в країні відбувалося широке народне повстання проти влади австрійських Габсбургів, яким керував Текелі. Повстання було жорстоко придушене австрійськими військами на чолі з генералом графом Антоніо Караффою. Текелі і Караффа мали стати головними дійовими особами майбутнього твору, який в літературознавстві умовно називають Уривок-Караффа.

Петефі написав першу сцену першої дії, що відбувається в епереш-ському народному саду, і частину другої сцени в домі Караффи. Особливо цікава перша — народна сцена. В ній беруть участь слюсар-німець

¹⁴ Hatvany Lajos. Igy élt Petőfi, т. IV, стор. 19.

¹⁵ Hatvany Lajos. Igy élt Petőfi, т. IV, стор. 187.

і його молоденька дочка, м'ясник, солдати і офіцер австрійської армії, кравець, злодій, мандрівний актор і торговець, який продає католицькі книжки, спрямовані проти реформації. Кожний з них має всього кілька психологічних характеристик, надати персонажам цієї сцени власного голосу, власної інтонації. Слюсар-протестант, наприклад, сентиментальний і боязкий, щоб врятувати своє життя, готовий назвати себе католицьким сміливцем і горда людина, що не цурається міцного і гострого мовний нездара-актор, такий смішний із своїми бездарними віршами який журиться, що не вміє прочитати вкраденого листа, бо неписьменний, зухвалі і самовпевнені солдати і темний мракобіс торговець — всі ці постаті живі і переконливі. Вони створюють поліфонічну увертюру конфлікту. Ми знаходимо в цій сцені те, що класики марксизму називали фальстафівським фоном, реалістичне і багатогранне зображення народного життя, народних характерів. Велика втрата для угорської літератури і театру те, що п'єса ніколи не була завершена, що смерть на полі бою обірвала життя поета.

Вивчення життя і творчості Петефі¹⁶ переконує нас в тому, що великий угорський поет-революціонер постійно звертався до багатющої драматургічної спадщини Шекспіра, в якій його назаперед приваблювала правдивість і психологічна глибина характерів, справжня народність, висока поетичність, ті риси, які, за думкою Петефі, властиві лише великим митцям і які, як ми знаємо, були у найвищій мірі притаманні його власній творчості.

KIRA SHANOVA

SHAKESPEARE IN THE WORKS OF SANDOR PETŐFI

Summary

Shakespeare's works gained wide popularity in Hungary in the first decades of XIX century. In 1840—ies his great tragedies became a source of creative inspiration for a number of Hungarian playwrights and actors. And it was not by accident that Vörösmarty, Arany and Petőfi, the then most outstanding writers, took turns at translating Shakespeare's masterpieces.

Petőfi's acquaintance with Shakespeare's plays dates back to 1838. In early Forties, then a wandering actor, he played the part of jester in «King Lear» and later wrote articles on Shakespeare's plays, «Richard III» in particular, staged at the National Theatre. Shakespeare's poetic images intertwined organically with Petőfi own creative perception and this is particularly evident in his works written between 1844 and 1846. In the spring of 1848 the poet finishes his translation of «Coriolanus». What attracted him most in this tragedy was not only the beautifully drawn image of the main character, but also — and first and foremost — the conflict between the people and Roman aristocracy.

Some months before he died Petőfi had drawn inspiration from Shakespeare's dramatic method when he started work on his historic popular drama. Only the first act of this unfinished play has reached us. In it we find the traits of what the classics of Marxism term «The Falstaffian background», i. e., a realistic and colourful description of people's life.

¹⁶ Ця стаття написана на основі вивчення матеріалів до біографії Петефі, зібраних у п'ятому тому виданні Лайоша Хатваня «Так жив Петефі» (угорською мовою), та творів поета.